

Auswitz és Szarajevó

Auschwitz tanulsága az, hogy szemet lehet hunyni fölötte” – mondta egyszer az egyik túlélő. Szeretnék tiltakozni, de mihelyt eszembe jut Szarajevó, torkomra forr a tiltakozás. És mivel a torkomra forr, rettegek a Schindler listájában, Steven Spielberg új filmjében felkínált katarzis lehetőségétől.

Rettegek tőle, és újra meg újra könnyörgök érte, vagy azért félek, mert vágyom rá, mert csak az a fajta amerikai mozilátogató vagyok, akiről Leon Wieseltier a *The New Republic*-ban a *Schindler listája*-nak első nyilvános bemutatója kapcsán nemrégiben keserűen azt írta: „Az amerikaiak könnyen meghatódnak. Van valami szívderítő ezekben a könnyekben. Jobb szeretném, ha inkább fejbekólintva hallgatnának. Az amerikaiak könnyen elmenekülnek a valóságból, ahonnan nem könnyű visszatéríteni őket; a Schindler listája pedig mindkét irányba elmozdít. Elviszi közönségét a történelem legaljasabb pillanatához, aztán kijelenti, hogy csak mese volt az egész.”

Nagyon is jól tudom, hogy Spielberg engem is könnyedén elvihetne a történelem legaljasabb pillanatához, aztán hálásan, égő szemmel és érzelmi-leg kimerülten térnék vissza velem, s ahol csak kijelenti, én is boldogan helyeselnék, hogy csak mese volt az egész. De ahogy végigjárom a Spielberg tervezte érzelmi lépcsőket, azért nem lennék képes teljesen elfelejteni, hogy amit lefest, annak egy valódi, nem mozifilmváltozata nap mint nap zajlik: a NATO-légicsapásoknak fittyet hányva, éppen egy teljes, pontosan körülhatárolható népcsoportot törölnek ki Európa térképéről.

Tegyük föl, hogy Spielberg kvázi-dokumentumfilmje valódi dokumentumfilm; hogy miután kilépünk a moziból, tudnánk, hogy a zsidók még mindig ezrével halnak meg, sőt míg mi a vetítévászon előtt hunyorogtunk, azalatt is több százan pusztultak el. Tegyük föl továbbá, hogy a film olyan erővel hat ránk, hogy miután végignéztük, úgy érezzük, megtisztultunk, belefáradtunk, és megelégtünk a haldokló zsidók látványát. Nos, ugyancsak feltehető, hogy nem akarjuk többé látni őket ilyen körülmények között. Bizonyára jobb szeretnénk megőrizni egy intenzív osztály növ-

rének részvétlen figyelmességét, mint megadni magunkat egy gyászoló könnyes érzelmeinek.

Igaz, a náci vérontásnak vége; nem kell arra fecsérelnünk energiáinkat, hogy átadjuk magunkat azoknak az érzelmeknek, amelyeket a zsidókra pazaroltunk. De mi legyen a bosnyákokkal? Ők is a „Soha többé” rubrikába tartoznak? Ha igen, akkor az analógia több, mint analógia: míg az ártatlanok lemészárlását siratjuk, azonközben is ártatlanokat mészárolnak le. És megint csak nem-keresztényeket a keresztény Európában. És megint csak: az etnikai tisztaság nevében gyilkolják le őket.

Tudom: Auschwitz és Szarajevó között van különbség. Az Egyesült Nemzetek Szervezete nem szabadította fel Auschwitzot. De hát a történelem sem ismétli pontosan önmagát, és Szarajevó rémségét teljes joggal nevezhetjük népirtásnak. Képzeljünk el egy hegyekkel körülvelt várost, például Los Angelesnek azt a felét, amely a San Fernando-völgyben fekszik. Képzeljünk el, hogy lakosai nincsenek felfegyverezve, csak olyan kézi-fegyverek vannak, mint amilyeneket San Fernando házaiban találunk. És most képzeljük el, hogy fent, a Hollywood-hegyen, a Santa Monicán, a Verdugón például az ellenség nehézfegyvereket helyez el, és lőni kezdi a környéket. Mindennap öt, tíz, húsz vagy több férfi és nő meggyerek lesz a bombázások martaléka. Nincs benzin. Kivágnak minden fát, és eltüzelik a tűzhegyekben, hogy fözzenek és fűtsenek vele. Messze nincs elég élelem. Mindenki lefogyott, csont és bőr. A nap nagyobb részében nincs víz és elektromos áram. Kevés a gyógyszer, még a kórházakban sincs elég. És nincs hova elmenekülni. A hegyeken túl, szinte egész Dél-Kaliforniában az ellenség az úr, és megöl mindenkit, aki megpróbál elmenekülni. A világ egyetlen országának sem áll szándékában légi úton kimenteni innen a lakosságot. Képzeljünk el egy pillanatra, hogy a San Fernando völgye egy lassan terjeszkedő haláltáborrá vált, egy másik Auschwitz lett belőle, és, igen, a világ szépen szemet huny fölötte.

Közlik velünk, és ki vonhatná kétségbe, hogy az Egyesült Államoknak nem fűződik fontos nemzeti érdeke a Balkánhoz. Mint a csúnya, de találó szólás tartja: nem a mi kutyánk kölyke. De Nagy-Britanniának se fűződik hozzá érdeke. Németországnak se. Franciaországnak se. Kikerülhetetlen a végkövetkeztetés: magukra hagyják a balkáni

*Jack Miles a *Los Angeles Times* szerkesztőbizottságának tagja és a Times Book Prize program igazgatója. Írása a *Tikkun* 9. évfolyamának 2. számában jelent meg.

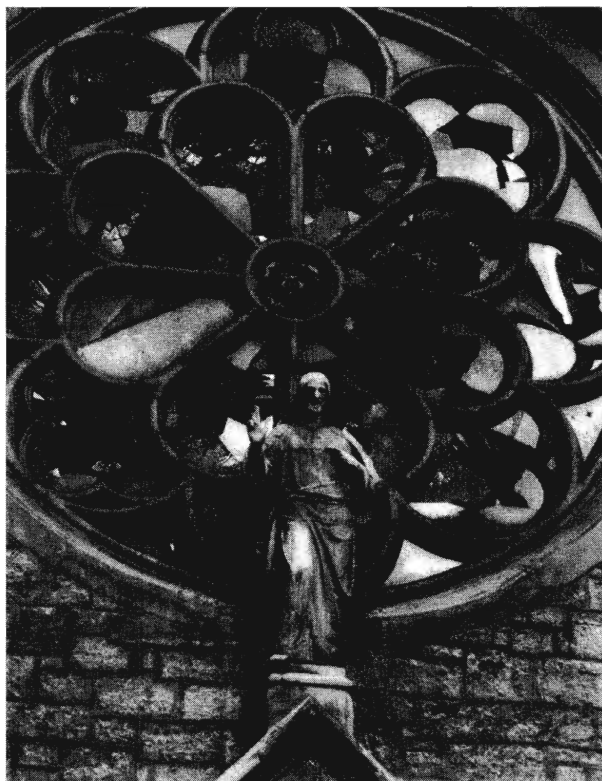
kutyákat, falják fel egymást, vagyis a harcoló felek közül valamelyik el fog pusztulni.

A *Los Angeles Times* vezércikkírójaként 1992-ben eleget vesződtem vele, hogy érveket találjak egy pontosan olyan katonai beavatkozásra, amelyet a NATO 1994. február 9-én bejelentett. A háború könnyen kiterjedhet, írtam akkoriban, és könnyen oda vezet, hogy két NATO-szövetséges, Török- és Görögország egymással kerül konfliktusba. Vagy egy büntetlenül előretörő fasiszta – mint amilyen Szlobodan Milosević – sikere Oroszországban is felkeltheti a hasonszőrűek utánzási vágyát, például (bár ő csak később lépett a porondra) egy Vlagyimir Zsirinovszkijét. Vagy a NATO könnyen jelentéktelen tényezővé zsugorodik, ha képtelen válaszolni ilyen jellegű válságokra, s ezáltal egy jövőbeni konfliktusban sebezhetővé teszi az Egyesült Államokat. Mondhatom, megtettem minden tőlem telhetőt, a lapom jelölte is a vezércikkeimet Pulitzer-díjra. De ez 1992-ben volt, amikor a Pulitzer bírái jobbnak látták, ha vezércikkekre egyáltalán nem adnak ki díjat; és ha az amerikai újságírás kollektív teljesítményét tekintjük ebben a kérdésben, azt kell mondanom, igazuk volt.

Persze voltak, akik Boszniát az „újságírók háborújára”-nak csúfolták. De február 9-én, amikor bejelentették a NATO-ultimátumot, Clinton elnök mintha elismerte volna azt az alapvető szempontot, amelyet számos újságíró próbált megfogalmazni. Látható nyersséggel ugyanis azt állapította meg, hogy: „Országunknak több fontos érdeke fűződik a konfliktus rendezéséhez”. És mindjárt négyet fel is sorolt közülük: meg kell akadályozni a konfliktus kiszélesedését; meg kell őrizni a NATO hitelét; elejét kell venni a menekültáradatnak, és meg kell akadályozni, hogy „folytatódjék az ártatlanok lemészárlása Boszniában”.

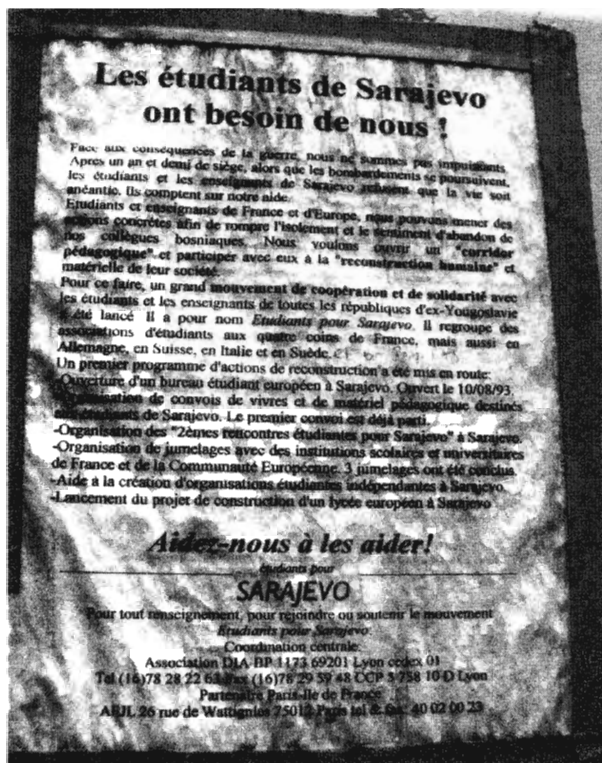
De a lista első három tétele alapján az elnök figyelmeztető megjegyzése – amely szerint „hozzájárulásunk a boszniai konfliktus megoldásához nemzeti érdekeinkkel lesz arányos; se több, se kevesebb” – döntő jelentőségű. Még egy ennél jóval szélesebb konfliktus se érintené az Egyesült Államokat, a NATO hitele jelenleg sokkal jobban befolyásolja az európai biztonságot, mint az amerikaiét, s csak nagyon kevés balkáni menekült fog átkelni az Atlanti-óceánon. Az elnök listáján csak a negyedik tétel akad fenn a nemzeti érdekek költség/haszon-elemzésének rostáján. De – akárcsak az ország vezető kolumnistái – ő is meghátrál attól, hogy azt az erkölcsi kérdést kezdje feszegetni, ami pedig a dolog lényege.

Gondoljunk vissza az 1940-es évekre, az első jelentésekre a náci haláltáborokról, és gondoljunk csak a szövetséges hatalmak „azért emiatt ne vesztítsük el a fejünket”-típusú reagálására. Fűződtött-e valaha bármelyik országnak is nemzeti érdeke az európai zsidóság megmentéséhez? Azok

a zsidók jobbára eltűntek, de mit változtat ez Nagy-Britannia vagy az Egyesült Államok történetén. Az élet megy tovább. A Kristályéjszaka s ami közvetlen ezután következett, akkoriban német belügy volt, nem igaz? Sajnálatos, ezt mindenki elismeri, de Amerikának éppúgy semmi köze hozzá, ahogy Németországnak se volt, mondjuk, Jim Crow szegregációs mozgalmához. De ha valaki azon az alapon emel szót a megmentésükért, hogy a zsidó közösség a világ, de legfőképpen Európa felmérhetetlen emberi hozadéka, azt ugyancsak megmosolyogták volna, mintha ő lenne az ütődött Leopold Boom, aki a zsidó zseniket próbálja összeszámolni James Joyce *Ulysses*-ében. Drága gyermekem, nem fogjuk a katonáinkat a harcmezőre küldeni, csak mert a cimboráid okozak az iskolapadban.

A Schindler listájának filmváltozatában kínált népiértás behelyettesíthető tapasztalatát érzelmileg az teszi elviselhetővé, hogy a néző tudja: Hitler veszített. Ám Hitler nem azért veszített, mert a világ akár egyszer is nekilódult volna, hogy megakadályozza a népiértást. A táborokról szóló történetek csak jóval a háború után láttak napvilágot, és az első kísérletek a borzalmak kimondására komoly ellenállásba ütköztek. Georges Borchardt irodalmi ügynök, aki Elie Wiesel *Éjszaka* című memoárjával házalt az ötvenes évek végén, ugyancsak nehezen tudta eladni a művet. Wiesel látomása kapóra jött, épp csak senki sem értette, hogy voltaképpen miről is szólt a második világháború. A mi fiaink nem azért harcoltak és haltak meg. Mindez csak egy kedvszegő mellékszálak

túnt akkoriban. Amikor a német visszavonulás egyik utolsó fázisában az amerikai katonák beértek a haláltáborokba, megdöbbsenek, de talán jobban rávilágít a lényegre, ha azt mondjuk: tökéletesen meg voltak lépve. Senki se közölte velük, hogy ilyen jellegű harci cselekményekre bukkanhatnak. Senki sem azzal küldte őket a hadba, hogy vessenek véget az efféle cselekményeknek. Soha senki se tett volna ilyet. És nincs az a közvetett intézkedéscsomag, nincs az a nemzetközi nyomás, gazdasági szankció stb., amely eltérítette volna a náciakat gyilkos és mélységesen irracionális szándékuktól. Csakis az erőszak hatott volna, és erőszakot soha nem alkalmaztak.

Mint áldozatok, a boszniai muzulmánok – a Boszniához hű horvátokkal, szerbekkel, valamint az ország több ezer jugoszláv „meszticével” együtt – se nem olyan erőtlének, se nem olyan ártatlanok, mint amennyire a zsidók voltak. Mialatt ezt írom, a boszniai kormánycsapatok éppen Vitezet, a boszniai horvát várost ostromolják. Nyilvánvaló, hogy a zsidók soha ehhez hasonlóval nem próbálkoztak a tengelyhatalmakkal szemben. S a legutóbbi gyilkosság, amikor két papot megöltek egy boszniai horvát kólostorban, se tekinthető az egyetlen büntetnek, amellyel a boszniai muzulmánok vádolhatók. De ha a bosnyákok valóban olyan védtelenek – és ebből kifolyólag: ártatlanok – lennének, mint a zsidóság az 1940-es években, akkor se történe semmi. Európa akkor se sietne a segítségükre, de Amerika sem. A hallgatólagosan felkínált indoklás ez: Mivel nem mindannyian vagytok

ártatlanok, ezért egyikőtöket sem mentünk meg.

Az Egyesült Nemzeteknek a Bosznia lassú halálában játszott szerepe különösen visszataszító. Az ENSZ egyfelől azt javasolja, hogy egyes balkáni vezetőket, jelesül Radovan Karadzicsot, Bosznia el nem ismert Szerb Köztársaságának elnökét háborús bűnösként vonják felelősségre. Másfelől a nemzetközi testület azt kívánja a hivatalos Boszniától, hogy kezdjen béketárgyalásokat ugyanezzel a vezetővel, aki mellesleg megesküdött, hogy a NATO-ultimátumra válaszul a szerb tüzérség egy tapodtat se fog arrébb mozdulni, és löni fogják a NATO légi kötelékeit. Olyan ez, mintha az Egyesült Nemzetek – miután Adolf Eichmann letartóztatták – azt mondaná a zsidóknak: „Szándékunkban áll népirtás vádjával perbe fogni ezt az embert, de előbb meg kell egyeznetek vele, hogy hányan fogtok meghalni. Ha ezt megtették, azután – feltételezve természetesen fontosabb választóink együttműködését – megígérjük, hogy erővel érvényt szerezünk a megállapodásoknak, és a kellő időben bíróság elé állítjuk ezt az embert.” Az Egyesült Nemzetek azzal az ürüggyel, hogy kézbe veszi a háborút, fegyverembargót erőltetett a jugoszláv utódállamok mindegyikére. Ám a korábbi Jugoszlávia, a kommunista rendőrállam igencsak jól fel volt fegyverkezve, s a szerb utódállam örökölte Jugoszlávia teljes fegyverarzenálját. Az embargó hatása így nem is lehetett más, mint hogy lényegében fegyvertelenül hagyta Boszniát legfőbb ellenségével szemben. És ez még csak a csetepaté kezdete. Az ENSZ az agresszor túszává tette saját „Védelmi Erőit”, amikor ellenállt minden javaslatnak, hogy használhasanak fegyvert a segélyszállítmányok biztosítására, mondván: a fegyverhasználattal csak azt érnék el, hogy ezek után magukat az ENSZ-erőket támadnák meg. Mi több, mivel a segélyszállítmányok – már ha útnak indítják őket – szerb és horvát ellenőrzés alatt álló területeken keresztül haladnak Bosznia felé, s az e területeket felügyelő erők gyakran úgy vetik ki a hadisarcot, hogy megdézsmálják a szállítmányok egy részét, ilyenformán a saját maga által kiherélt ENSZ végül is az agresszorok szállásmestere lett. Ez pedig rosszabb, mint a passzivitás. Ez cinkosság, s a február 9-én elfogadott ultimátumot se arra szánták, hogy akár csak minimális mértékben csökkentsék vele az ENSZ-segélyszállító konvojok szerb zaklatását. Ha egyszer a „nem nemzeti érdek” címkéjű érv inogni kezd a rárakott súly alatt, mindjárt a „nem oldhatunk meg mindent” érvet kínálják helyette. Szerte a világon zajlanak mocskos polgárháborúk. Vajon miért erkölcsi imperatívusz az intervenció a Balkánon, ha mondjuk, Dél-Szudánban nem az? És vajon ki lenne képes elküldeni a fiát, hogy ebben az országban haljon meg? Az első érve a válasz egy zsidó bölcs szavaiban van: „A munkát nem muszáj befejezni, de nem bocsátha-

tó meg, ha el se kezded.” De túl ezen, nehéz találni bárhol a világon még egy esetet, ahol arról van szó, hogy egy sok évszázados, demokratikus, többnemzetiségű kultúra teljes és végleges kiirtása folyik a történelemből. Bosznia a maga nemében pártatlan, és ugyancsak komoly és kitartó erőfeszítésekre kerülne elfedni ezt a pártatlanságot.

Senki fiát nem kellene saját akarata ellenére háborúba küldeni, de az Egyesült Államoknak van egy teljes mértékben önkéntesekből álló hadserege, amelyből – az elnök akár csak mérsékeltlen meggyőző szavára – össze lehetne állítani egy még ennél is önkéntesebb csapatot Bosznia intervenciójára. Azt szokták mondani, hogy az ártatlank megvédésének óhaja kihalt az Egyesült Államokban, pedig sokkal inkább a politikai vezetők szeretnék, ha ez az óhaj kihalt volna, mint hogy valaha is tapasztalati úton megpróbálkoztak volna vele. Végső soron nem általános mozgósításról beszélünk. Ötvenegy szenátor, beleértve a kisebbség vezetőjét, Robert Dole-t, hívta fel az elnököt, hogy álljon a mozgalmuk élére, és járjon közbe, hogy oldják fel a Bosznia elleni fegyverembargót.

A szavazás erősen azt sugallja, az amerikai politikai spektrumból sokakat elkésérít, hogy amikor a nyugat-európai hatalmak és az Egyesült Államok viszonylag „részrehajlás nélkül” kezelik Szerbia-Montenegrót (Jugoszláviát), Horvátországot és Boszniát, akkor voltaképpen egy vallási fanatizmus elemeivel tarkított fasiszta diktatúrával, egy ugyanilyen elemeket magában foglaló, szélsőségesen jobboldali demokráciával, és egy – az övékéhez hasonló – évszázados demokráciával szemben elfogulatlanok, amelyből az utóbbira a „muzulmán” jelleget kívülről erőltették rá. Ez a pártatlanság persze túlzás. Csak Szerbiát sújtották gazdasági szankciókkal és diplomáciai kiközösítéssel. És mégis, a diplomáciai tárgyalások olyanok, mintha az Egyesült Államok a második világháború kitörésekor pártatlanul foglalkozott volna Nagy-Britanniával és Németországgal, mondván, hogy mindkettőnek vér tapad a kezéhez, vagy ha a háború után egyformán kezelte volna Nagy-Britanniát és a Szovjetuniót, mondván, hogy végső soron mindketten szövetségesei voltak Hitler ellen. Ezúttal a „pokolba mindkettővel!” meg az „évszázadok óta úgyis egymást marják”-féle szellemi sötétség, amely kétszer már majdnem a zsarnokságnak juttatta a győzelmet, úgy látszik, folytatódik. Tény, hogy most a tét kisebb, de a fennen hirdetett semlegesség erkölcsi jellege nagyon hasonlít a korábbiakhoz.

Valamennyi megfontolás közül, amelyek visszatartottak, hogy ne álljak be a Schindler listájának mozipénztára előtti sorba, a legerősebb az a tény lehetett, hogy oly sokat tudunk már a most is folyó mézszárlásról. Hajlamos vagyok elhinni számos német tiltakozását, akik akkoriban nem tudták, hogy mit művel országuk a zsidókkal. Sokan persze tud-

ták, de azok a hosszadalmas munkálatok, amelyekkel a németek megpróbálták titokban tartani, eufemizmussal takargatni, s az a sietség, amellyel kirakattáborokat létesítettek a nemzetközi megfigyelők számára, valószínűvé teszi a tiltakozások egy részének jogosságát. És ha nem minden német tudott róla, akkor nyilvánvaló, hogy a legtöbb nem németnek fogalma se volt az egésztől.

Nem így Boszniával kapcsolatban. A sajtó már eddig is elégséges – még ha az ügy jellegét tekintve nem is teljes – körképet festett. Zlata Filipovics naplója, azé a fiatal lányé, aki Szarajevó Anna Frankjává lépett elő, épp akkor jelent meg a párizsi bestseller listán, amikor a Schindler listáját bemutatták, és könyvalakban is megjelent az USA-ban 1994. március 7-én. Röviden: mindannyiunknak elmondták már, hogy mi történik odaát, miközben továbbra is zajlik a háború, de úgy tűnik, megtanultuk Auschwitz leckéjét. A retorika mögött és egy akció mögött, amely főleg arra való, hogy eltakarják vele a tehetetlenségünket, elegánsan a sorsukra hagyjuk őket.

Szerte az országban a szerkesztőségi értekezleteken legalább annyira megoszlanak a vélemények, mint feltehetőleg az amerikai külügyminisztériumban, és kétségtelenül ugyanazon okok miatt. Tavaly szeptemberben, amikor egy rövid szabadság után visszatértem a Times szerkesztőségébe, kértem, mentsenek föl az alól, hogy újra írnom kelljen Boszniáról. Gyanítom, hogy a helyzetem nem sokban tért el egyes külügyminisztériumi tisztviselőktől, akik lemondtak Boszniáról. Én, személy szerint hiszek benne, hogy a katonai beavatkozás teljes mértékben helyes. Nem tudom elhinni, hogy a NATO, az a szövetség, amely képes legyőzni olyan katonai szörnyszülötetet, mint a régi Szovjetunió, ne tudná visszaállítani a békét egy ilyen kis országban. Igen, a terep ideális a gerillaharcra, ám a potenciális gerillák fele a NATO-csapatok oldalán és nem ellen harcolna. A szerb erőknél csak néhány szárazföldi utánpótlási vonaluk van, amelyeket bombázással könnyű elválni. Radovan Karadzicsnak – aki

FOTÓK: KÓBÁNYAI JÁNOS

mellesleg nem Szaddám Husszein – nincs atombombája, még légiereje sincs.

Azt hiszem, a franciák, az angolok és a németek komoly sebet ejtettek saját alkotmányos gyakorlatukon, amikor a Balkánon ratifikálták azt a tételt, hogy világi államban a muzulmánok és keresztények nem tudnak együtt élni. Hiszem továbbá, hogy amikor nem sikerült megállítani a szerb terjeszkedést, Európa a saját kárán visszaállította azt az elvet, hogy a határok erőszakkal megváltoztathatók. Ha Európa nem tudja megfékezni Kis-Szerbiát, hogy ne követeljen vissza egy darabot Boszniából, akkor nyilvánvalóan nem tudja majd megakadályozni Oroszországot sem, hogy vissza ne követeljen egy darabot Ukrajnából. Vagy – egy kicsit közelebb a NATO székhelyéhez – ha Szerbiának nem kell megállnia a Drinánál, miért kéne Németországnak megtorpannia az Odera-Neisse határnál?

Ilyen kérdésekben az én véleményem kisebbségben marad, s még akkor is, ha többségi véleményé válik, legfeljebb Európában lesz nemzeti érdekű kérdés, és egyáltalán nem szükségszerű, hogy egy amerikai akciót is magával vonjon. Pontosan ez az, amiért rokonszenvezek Clinton elnökkel. Akárcsak ő, én is arra vágyom, hogy ne is kelljen hallani többé Boszniáról, vagy jobb lenne így mondani: békén hagynának vele. De néhány hónapnyi hiátus után újra írni kezdtem Boszniáról. Vaktában tapogatózni kezdtem az okok után, és egyszer csak rájöttem, hogy Wieseltier döbent csöndjétől legalább annyira félek, mint Spielberg manipulált könnyeitől.

A döbent csönd persze ugyanúgy lehet humbug. Működhet mentségként is, amiért az ember abbahagyja a vezércikkek írását. Egy irtózatos, kozmikus, mindent elhallgattató gonoszságot hálsán könnyű kezelni, pontosan azért, mert nincs semmi, amit mondhatnánk róla, még kevésbé, amit tehetnénk ellene. Megvan a mentség, az ember fel van oldozva, fel van mentve. Egy pusztán emberi gonoszság rosszabb, mivel igaz, hogy esetleg nincs mit mondani róla, de azért tenni esetleg lehet ellene. És ha egyszer mondtál valami nem helyénvalót, máris kikezdedhetnek: „Jó, rendben van, és akkor mit javasolsz, mit tegyünk? Hány életet akarsz feláldozni?” És már ott is vagy, berángattak a tettek mezejére, feltehetőleg a kudarc, vagyis a lassú kivézetetés birodalmába – amikor pedig megadhattuk volna a kegyelemdőfést egy gyors, tiszta, brutális vereség után, amely éppen véglegességében, megmásíthatatlanságában szép.

1993 októberében Wieseltier a szép megmásíthatatlansághoz nagyon hasonló hangulatban írt Boszniáról: „Ötven évvel ezelőtt a zsidóságnak nem volt helye Európában. Most a muzulmánoknak nincs helyük. Akiket megdöbent Európa nemtörődömsége a Balkánon, megfélemeznek a történelemről, és most nem is a tizenötödik, a tizenhatodik vagy a tizenhetedik századról beszélek. A huszadik század történelmére gondolok. (...) Ezek után hogy várhatják el az európaiak, hogy szembeszálljunk Szerbiával? Előbb önmagukkal kéne szembenézniük. (...) Voltak sokan (ti. a Clinton-adminisztrációban), akik úgy vélték, valamit kéne tenni (Boszniában), de hogy jobb lenne, ha ezt az európaiak tennék meg; de ugyanők hihették azt is, hogy semmit se lehet tenni. Így aztán nem is tettek semmit. Amerikaiként erre egyáltalán nem vagyok büszke. Zsidóként egyáltalán nem vagyok meglepődve.”

Wieseltier első lépésként összemossa Szarajevót Auschwitzcal, aztán a kábító, szinte áhítatos csendhez folyamodik, amelyet csak egy ilyen méretű gonoszság tud előhívni. Semmit nem tettünk, mondja Wieseltier. Semmit nem is fogunk tenni, vonja le a következtetést. Nem sok minden hangzott el. De nem is lehet sokat mondani. Wieseltier annyira hasonlóképpen gondolkodik Boszniáról, mint én, hogy az érvei számomra kikerülhetetlenek. Sajnálom, hogy végül a kétségbeesése inkább nyugtatóként hat, mint a könnyű halál, az öngyilkosság, amelyre mindig találunk magyarázatot.

René Daumal, a francia regényíró-filozófus írja: „Esküszöm, erőltetnem kell magam, ha kiejtem vagy leírom ezt a szót: Isten. Nem több, mint zaj, ahogy a szájjammal megformálom vagy mozgás, ahogy a tollat tartó ujjaim kikanyarítják. De ha kiejtem vagy leírom, elszégyellem magam. Egyedül ez a szégyen valódi itt. (...) Soha nem szabad beszélnem a Megismerhetetlenről, mert hazugság lenne? Vagy beszélnem kell a Megismerhetetlen-

ról, mert tudom, hogy abból eredelek, és kénytelen vagyok tanúskodni mellette? Ez az ellentmondás legjobb gondolataim legfőbb mozgatórugója.”

Különös, de igaz, hogy Istent mindenféle magyarázkodás nélkül könnyen behelyettesíthetnék ebben a bekezdésben Auschwitzcal. Wieseltier arról panaszkodik, hogy „a *Schindler listája*-ból tökéletesen hiányzik mindenfajta alázat a tárggyal kapcsolatban”. Azt akarja, hogy Spielberg ugyanúgy hadakozzon a szégyenérzettel, mint Daumal: „A nehézség nyomai (...) utalnak a tárgy komolyságára. Ám a *Schindler listája*-ban nyoma sincs az anyaggal való küzdelemnek. Spielberg robusztusan halad előre.”

Azt hiszem, értem az ellenvetését, de vannak művészek – Paul Celan, Primo Levi és sok kisebb figura –, akik ugyanezt művelték. És vannak olyan művészek is, akik megtalálták a módját, hogy művük kellős közepébe illesszék azt az ellentmondást, amelyet Daumal legjobb gondolatai legfőbb mozgatórugójának nevezett. Mark C. Taylor a *Torzítás a művészetben, építészetben és a vallásban* című írásában kitűnő közös jellemzőt talál egy sor ilyen művész munkájában: ismerik a szégyent, de találékonyan olyan utakat választanak, amellyel nem árulják el a szégyenüket (Wieseltier szerint ez Spielberg hibája), ugyanakkor a kétségbeesésnek se hajlandók átadni magukat (ami viszont, ha jól értem, Wieseltier hibája).

Nem sok olyan érzelem van, mint a szégyen, amely erős vágyat ébreszt, hogy elbújjunk előle vagy vezekeljünk érte. A szégyenről a legjobb angol nyelvű regény – az a mű, amelyben a menekülés „mozzanata” éppúgy benne van, mint a „vezeklésé” – azzal kezdődik, hogy egy európai keresztény cserben hagy egy csapat kétségbeesett muzulmán. Természetesen Joseph Conrad *Lord Jim*-jéről beszélek. És néha Szarajevó muzulmánjai úgy jelennek meg lelki szemeim előtt, mint egy kárhozatra ítélt hajó utasai, akárcsak a muzulmán zarándokok süllyedő hajója a regényben. Jim egy gyáva pillanatában sorsára hagyja őket, hagyja, hogy a zarándokok meghaljanak, ám élete további részében előbb szégyentől égő arccal menekül, aztán továbbra is a szégyentől hajtva vezekel érte.

John Major, François Mitterand és Bill Clinton olyanok számomra, mint Lord Jim, épp csak a szégyenérzet hiányzik belőlük. Tudatában vannak, hogy bűnös mulasztást követtek el Boszniában, tudják, hogy ez milyen következményekkel jár, de körömszakadtukig ragaszkodnak hozzá, hogy az erkölcs az ő oldalukon áll. Védőik, mondanunk se kell, agresszíven szórják az álszentség gyermekes szidalmát mindazokra, akik bírálni merészelik őket: egy politikailag érett egyén bölcsőbb is lehetne annál, mondják, mint hogy intervenciót sürgessen Boszniában. Ha így tesz, akkor nemcsak hogy téved, de szégyentelenül té-

ved, mert ezzel csak halogatja, hogy a boszniaiak elfogadják a fájdalmas igazságot.

Szarajevó muzulmánjai, akárcsak a Conrad zarándokokat szállító hajójának muzulmánjai végül is úgy tűnik, megkísérelték, hogy segítsenek magukon. Fegyver és másféle segítség is érkezik számos muzulmán országból, és néhány megjegyzésre érdemes harctéri siker is született. Az ultimátumot megelőző héten a török Tansu Ciller és a pakisztáni Benazir Bhutto miniszterelnökök szarajevói látogatását sokan e potenciálisan vészjósló fejleményekkel kapcsolták össze.

Egész a legutóbbi időkip úgy vélték, hogy bármelyik nyugati hatalom avatkozik is be, számára Bosznia Vietnammá válik. De ha továbbra is érkezik a muzulmán segítség, Vietkong szerepét – ahelyett, hogy a szerbek játszanák a nyugati betolakodókkal szemben – a bosnyákok fogják játszani a szerbek ellen. Ezek a kilátások – muszlim gerillák európai földön – olyan visszataszító Európa megállapodott keresztény vezetőinek a kilencvenes évek közepén, mint lett volna a zsidó gerillák gondolata a harmincas években. Nyilvánvalóan megakarták akadályozni a szerepek e zavaró átfordulását, és inkább hajlottak egy erőltetett befejezésre: ezért jelentették be a – valljuk be, kockázatos és nem teljesen ellenőrizhető – NATO-ultimátumot. Az európaiak csatlakoztak az amerikaiakhoz egy presztízsmentő, de rendkívül körülhatárolt katonai akcióban, amely megnyugtató az amerikai közvéleményt anélkül, hogy útját állná a szerbek győzelmének. Cserében a Clinton-adminisztráció csatlakozott az európaiakhoz, hogy közösen vegyék rá a hivatalos Boszniát a kapitulációra.

Ha és amikor ez megtörténik, és a hivatalos Bosznia elfogadja az ország muzulmán lakosságának gettóba zárását, azontúl semmi se gátolja a szerbekeket – és persze a horvátokat –, hogy ne folytassák az etnikai tisztogatást, és hiányosságai miatt ne elégedjenek meg mindazokkal a hódításokkal, amelyeket a „béketárgyalásokon” ratifikáltak. Ezek után persze a Nyugatra hárul, hogy megvédje a muzulmánokat, és kikényszerítse a tárgyalásokat. De erre vajon a NATO és az ENSZ nagyobb hajlandóságot fog-e mutatni, mint most arra, hogy meg erősítsék a segélyszállítások kíséretét? Az Egyesült Államok máris radikálisan csökkentette kötelezettségvállalását a szárazföldi csapatok küldésében a jövőbeni tárgyalások kierőszkolásához. A bosnyákoknak minden okuk megvan rá, hogy azt higgyék: számukra ez az erőltetett befejezés nem békét hoz, hanem – miután a legtöbb újságíró hazament – csak további, immár nagyobb titokban folytatott mészárlást. És a titkolódzás bevezetésével kiküszöbölhető a legkínosabb különbség a zsidók és a muzulmánok mészárlása között. És mivel ezt a bosnyák vezetés tudja, pontosan ezért volt hajthatatlan a tárgyalóasztalnál.

Mi, akik továbbra is hajtogatjuk a magunkét

Boszniáról, itt talán tudunk valamelyest segíteni. Talán visszautasíthatjuk minden olyan kierősza-
kolt befejezés ratifikálását, amely megfellebbezhe-
tetlenül a halált jelenti számukra. Talán vissza-
utasíthatjuk, hogy kijelentsék: ez egy befejezett
tragédia, amelynek már csak az utolsó sorai van-
nak hátra (és kérjük, maradjanak ülve a helyü-
kön). Wieseltiernek nem tetszik, hogy „Spielberg
számára van egy hatalom a világon, amely na-
gyobb minden jónál, és nagyobb minden gonosz-
nál, és ez nem más, mint a mozi”. A benne lévő

kritikus joggal tiltakozik, hogy a filmrendező egy
alapvető etikai kérdést hamis szépélgéssel intéz-
zen el. De az etikusan gondolkodóknak se sza-
bad engedni, hogy a praktikus megoldás helyett
valami hamis befejezésre törekedjenek. Szaraje-
vó, napjaink Auschwitzának kulcskérdése nem
az, mit érzünk vele kapcsolatban vagy hogyan
ítéljük meg, hanem, mit teszünk érte.

BENEDEK MIHÁLY FORDÍTÁSA

RÖHRIG GÉZA

BATYUK

*Az a gojcsik,
apró, lengyel kislány,
kinek batyum odaadtam,
tudta, hogy a fiam van benne.*

*Láttam, hogy tudja,
egy csecsemőt adok oda,
dávidcsillagos pólya,
ezért is mertem gyorsan,*

*neve, lakhelye,
s egy aranylánc is volt benne,
az a kislány ott mindent értett,
szemével akkor már sokszor intett,*

*hogy ne tétovázzak: most, most,
hát odaadtam a batyum végre,
és a csendőr nem vette észre,
az enyémet nem látta meg.*

ÖRKÉNYI-STRASSER ISTVÁN
VÁZLATA